

ՇՎԷՅՑԱՐԱԿԱՆ ԳԻՒՂ *)

VI

Յիշում ես, սիրելիս, իմ նամակներից մէկում ակնարկելով մեր երկրի գիւղական կեանքի տխուր երեւոյթներից մէկի՝ զիւնի մասին, խոստացայ քեզ գրել թէ ինչպէս է հասկանում չվէյցարական գիւղացին սեփականութեան գաղափարը, ինչով և ինչպէս է արտայայտուում նրա յարգանքը դէպի ուրիշի քրտինքի արդիւնքը։ Այսօր կատարում եմ խոստումս, և դրան առիթ տուող դէպքը այն ատիճան ուշադրաւ է, որ ես կ'սկսեմ հէնց այդ դէպքից։

Տունը՝ ուր ես ապրում եմ, դռնում է գիւղի եզրին. իմ լուսամուտի տակից անցնում է այն մեծ խճուղին, որ մի կողմից անցնելով դաշտերից դնում է դէպի Մօն-Պելլըէն և Բերնի կանտոնը և միւս կողմից միանում է այն ճանապարհին, որ տանում է դէպի Լօզան։ Պարապ ժամերին ես սիրում եմ իմ լուսամուտից նայել լայնարձակ ու կանաչադարձ դաշտերի և լեռնալանջերի մէջ գալարուող սպիտակ ճանապարհին, որ այնպէս պարզ ու սիրուն դժագրւում է համատարած կանաչաւուն փօնի վրայ։ Ճանապարհն ինքն ըստ ինքեան միշտ հետաքրքիր է, այն գիտելիս մարդ մի փոքր փիլիսոփայ է դառնում։ Եւ դա հասկանալի է, սիրելիս, մեծ ճանապարհի վրայ կատարուող անցուդարձը երբեմն յարուցանում է այնքան խոհեր, նայում ես երկար, երկար, և քեզ թւում է, թէ առաջդ կեանքի մեծ ուղին է, որով անցնում են այնքան մարդիկ՝ իւրաքանչիւրը չալակած իր ճակատագիրը։ Ինձ համար, իբրեւ արեւելցու, ճանապարհը կրկնակի խորհրդաւորութիւն է ներկայացնում. դու յիշում ես անշուշտ մեր հէքիաթները, որ լսել ենք ձմեռ ժամանակ սաքուններում, բուխարու կրակի առաջ. յիշում ես, թէ արեւելքի երեակայութիւնը ինչեր է կապել հեռաւոր, մեծ ճանապարհնե-

*) Ցես «Մուրճ» № 12. 1902 թ.։

րինչ որոնք դէպի անյայտն են տարել և միացել ճակատագրի գաղափարին: Այնքան խորիմաստ անցքեր, նշանակալից դիպուածներ, անակընկալ արկածներ, բարձր առաքինութիւններ ու սև ոճիրներ, որոնք անցել են արեւելքի մեծ ճանապարհների վրայ: Չը կայ մի հէքիաթ, որի հերոսը դէպի հեռաւոր, անյայտ աշխարհները ճամբորդած չը լինի: Մեծ ճանապարհը դեռ այսօր էլ արեւելքում այն խորհրդաւոր հովիտն է, ուր կեանքը պարզում է իր միստերը, իր փիլիսոփայութիւնը:

Այժմ, երբ ես դիտում եմ այս մեծ ճանապարհը, զգում եմ, թէ որքան արեւելքի եմ ինքս, այնքան բան եմ բերել ինձ հետ մեր հին հէքիաթներից: Ամեն բան ինչ կատարւում է այս ճանապարհին, իմ աչքում մի առանձին խորհուրդ ունի. չէ որ մենք արեւելքներս տրամադրուած ենք դէպի միստիցիզմ: Առաւօտները այստեղով աշխատաւորները դաշտ են գնում դեռ արևը չը ծագած, երբ ես անկողնում եմ լինում, աւելի ուշ մանուկները հեռաւոր խրճիթներից գալիս են դպրոց, լուսամուտի տակից անցնում են քաղցրիկ շատախօսութեամբ: Երեկոյեան դաշտերից գալիս են խոտով բարձած սալիկ ու սալափնէր և դաշտերի դիւրալի բուրմունքը տարածում են դիւղի փողոցներում, աղջիկները խմբով անցնում են երգելով իրանց ժողովրդական երգերը, որոնք ի դէպ է ասել, ինձ բնաւ դուր չեն գալիս, որովհետև նրանցում տխրութեան, ցաւի նշոյլ չը կայ. իսկ արեւելքին կարծես առանց սևի ու վշտի գեղարուեստ հասկանալ չէ կարող: Պատահում են նաև բնորոշ զգեստով տուրիստներ, անգլիացի կամ գերմանացի օրիորդներ ու կանայք, որոնք խմբերով գնում են վերելք կատարելու դէպի շվեյցարական լեռների ամպամած կատարները:

Եւ ես դիտում եմ այդ բոլորը, դիտում և մտածում մեր հէքիաթների մեծ ճանապարհների և անծայր արկածների մասին: Այս բոլորն անշուշտ հետաքրքիր է, բայց այսօր ճանապարհի վրայ մի դէպք տեղի ունեցաւ, որ հետաքրքիր լինելուց զատ, նաև խիստ բնորոշ է այս երկրի բարքերի ու բարոյական հասկացողութիւնների տեսակէտից:

Ես իմ-լուսամուտից տեսայ, թէ ինչպէս մի գիւղացի ճանապարհով քշում էր մի եղ, կամ աւելի ճիշտ՝ քաշում էր՝ մի հաստ չուան պարանոցից կապած: Հնազանդ եզր հետևում տիրոջը առանց զուխն այս կամ այն կողմը դարձնելու: Գիւղացին հասաւ ճանապարհի վրայ շինուած մի տան և կանգ առաւ մտածողութեան մէջ: Նա նայեց այս ու այն կողմը, երեւում էր մի տեղ է փնտրում եզր կապելու համար զբոսում: Նրա մտահոգութիւնն ինձ անհասկանալի էր, որովհետև հէնց իր աչ-

քի առաջ ճանապարհի եզրին ծառեր կային, որոնցից շատ հեշտ էր կապել եզը, ուր մնաց, որ կարելի էր կենդանին ազատ թողնել՝ առաջի խոտերն արածելու, մինչև որ տէրը կը գար. բայց տէրը երևի ուրիշ կերպ էր մտածում, նա յետ գնաց դէպի այն կամուրջը՝ որով անցել էր քիչ առաջ. եզը քաշեց առուի ջրի մէջ և պարանը պնդացրեց կամուրջի փայտերին ու յետ եկաւ, ներս մտաւ առաջի տունը։ Քիչ յետոյ նա դուրս եկաւ, արծակեց իր եզը, պարանը ձեռք առաւ և շարունակեց ճանապարհը։ Ես ցած իջայ և նրան բնկերացայ։

— Բարև պարոն...

— Բարև պարոն։

— Թոյլ կը տայիք արդեօք մի փոքր տեղ ձեզ բնկերանալ։

— Հաճութեամբ, եղաւ պատասխանը։ Մենք քայլեցինք միասին դէպի գիւղից դուրս։

— Ես ձեզ մի քանի հարցեր ունեմ տալու և յոյս ունեմ չէք զլանայ ինձ պատասխանել։

— Խնդրեմ, ես պատրաստ եմ կատարել ձեր ցանկութիւնը, անշուշտ օտարական էք։

— Այո, օտարական եմ, ես ձեզ տեսայ հեռուից և նախ կ'ուզէի իմանալ, թէ ինչու համար այս կենդանուն չէք թողնում ազատ դնալ ճանապարհով և կաշկանդել էք պարանով, ինձ թւում թէ նա խաղաղ է և բնաւ փախչելու նպատակ չ'ունի։ Գիւղացին ժպտաց։

— Այդ այդպէս է, սիրելիս, բայց մեր երկրում, օրէնքով յունիս, յուլիս օգոստոս ամիսներում՝ անասուններին ազատ չէ կարելի թողնել, որպէս զի չը տրորեն հարեանի խոտերը. բնդ-հանուր խոտունձից յետոյ միայն մեր գոմերից հանում ենք անասուններին և արծակ թողնում դաշտերում. իսկ մինչև այդ՝ նրանք բոլորն էլ փակուած են գոմերում և կերակրւում են հնձած խոտով։ Եզը՝ որ աեսնում էք, ես դնեցի այսօր հարեան գիւղից. նա փախչող չէ, բայց էլի անասունէ, կարող է ճանապարհի եզրից դնալիս այս ու այն կողմից կանաչին վրաս տալ, իսկ կանաչը իմը չէ, ուրիշին է, սր աշխատել է, հասցրել, որ հաւաքի իր անասունների համար։ Դէ, որ ամեն մի մարդ, որ եզ է քշում մեծ ճանապարհով թոյլ տայ, որ իր անասունները մի փոքր տրորեն մօտի արտերը և խոտատեղերը վնասն ահագին կը լինի, և շատերը կը թշուառանան, ահա թէ ինչու ես իմ եզը քաշում եմ պարանը կապած պարանոցից. այսպէս լաւ է, թէ իմ խիզճը հանգիստ է և թէ այս արտերի տէրերը կարող են հանգիստ լինել։

— Այժմ մի ուրիշ հարց, ասացէք խնդրեմ, ինչու քիչ ա-

ոսջ ձեր եղբ քչեցիք առուի մէջ մտցրիք և կապեցիք կամրջից։
— Պատասխանս համարեա նոյն է, ես չը գիտէի ուր թող-
նել կենդանուն, երբ ես ստիպուած էի մի առ ժամանակ հե-
ռանալ նրանից, ճանապարհի ծառին կապել չէի կարող, որով-
հետև կ'ուռէր ծառի տակի կանաչը. ազատ ձգել նոյնպէս
անհնարին էր, չորս կողմն ուրիշի չը հնձած խոտատեղեր էին։
Միակ ելքն այն էր, ինչ որ արեցի։

Դուք գուցէ զարմանում էք, շարունակեց շվէյցարացին, որ
մենք այս աստիճան ծայրայեղ հոգատարութիւն ունինք դէպի
մեր խոտատեղերն ու արօտատեղերը, բայց պիտի գիտենաք,
որ մենք նրանցից բացի ուրիշ ոչինչ չ'ունինք, մեր աղքատ
բնութիւնը միայն խոտ է տալիս մեզ, և խոտը մեզ համար ա-
մեն ինչ է. նա և՛ մեր ցորենն է, և՛ մեր դարին, և մեր այգին,
նրանով ենք պահում մեր անասունները, հետևապէս նա է մեր
գլխաւոր արդիւնաբերութեան, այսինքն կաթնեղէնի աղբւրը։

Ես լսում էի ծայրայեղ ուշադրութեամբ, ինձ համար այս
փոքրիկ խօսակցութիւնը, այս փոքրիկ դիպուածը շատ բան էր
պարզում։

— Մեր երկիրը, ինչպէս տեսնում էք, աղքատ է, շարունա-
կեց խօսակցիս, ինչպէս է ձերը։

— Ո՛ր, մերը շատ հարուստ է, բնութիւնը մեզ տալիս է
ամեն ինչ և այն քիչ աշխատանքով, տաք, հարաւային երկիր է։

— Բաղդաւորներ, ասաց նա. ես նայեցի երեսին և չը կա-
րողացայ փպիտս ծածկել։ Ինքն էլ չը գիտէր, այս միամիտ շը-
վէյցարացին, թէ ինչ կծու հեգնութիւն կայ այս մի հատիկ բա-
ռի մէջ, բաղդաւորներ...

Գիւղից շատ էինք հեռացել, ևս սեղմեցի խօսակցիս ձեռ-
քը և յետ դարձայ դէպի գիւղ, նոյն ճանապարհով։

Ես քայլում էի ճանդարտութեամբ, դիտելով կանաչադարձ
չըջակալքը, ճանապարհը և նրա երկու կողմին շարուած պլու-
ղատու ծառերը։ Ես տեսնում էի, թէ ինչպէս անմիջապէս ճա-
նապարհի եզրին երկու կողմից բարձրանում է խոտը պատի
պէս, որովհետև ոչ մի կենդանու ոտք չէ դիպել։ Յիշում ես
սիրելիս, մեր արտերի մարզերը, մանաւանդ այն արտերի, ո-
րոնք մեծ ճանապարհների եզրերին են գտնուում. մարդ ասելով
մեղանում հասկանում են իւրաքանչիւր արտից մի բաւական
մեծ տարածութիւն, որ թոյլատրուած է տրորել, ուտացնել, ա-
ւերել. երանի թէ միայն մարդով բաւականանան, յաճախ նրա
անունով հանում են կենտրոնին։ Ո՞վ է մտածում, թէ որքան
աշխատանք, որքան քրքորինք է տրորում յանցաւոր ոտների տակ։

Անցնում եմ այս ճանապարհով, դիտելով նաև պտուղներով

ծանրաբեռնուած ծառերը հեռաւոր դաշտերում: Այս ծառերը տնկուած են իւրաքանչիւր արտի կամ խոտատեղի մօտ և ի հարկ է պատկանում են հողատիրոջը: Ինչ ասել կ'ուզէ, որ նրանց վրա հակող պահապան չը կայ, պտուղները մեծանում, հասնում են, ծանրաբեռնուած ճիւղերը կախւում են ճանապարհի վրայ, օրօրում են անցորդների գլխին կամ քսւում են նրանց ուսին, ասես ուշադրութիւն գրաւելու համար, բայց և այնպէս ոչ ոք, ոչ ոք ձեռք չի բարձրացնում քաղելու թէկուզ մի հատ պտուղ, կտրելու մի փոքրիկ ոտ, որովհետեւ գրանք ուրիշի սեփականութիւն են, ուրիշի քրտինքի արդիւնք, որ խորին յարգանքի առարկայ է:

Ճանապարհին ես տեսնում եմ սալորի, կեռասի, խնձորի բազմաթիւ ծառեր, նրանցից շատերի տակ թափթփած են հասած պտուղները, անցորդները տեսնում են, բայց ոչ ոք չի կրօնում մի հատ վերցնելու, մինչև տէրը կը գայ և կը հաւաքի,

Եւ ինչ որ ուշադրաւ է, այստեղ դաշտերի պահապաններ չը կան. գրտում, ինչպէս և դիւղերում, ամեն ինչ թողուած է հասարակաց խնամքին: Զիանը և գողութիւնը վաղուց անցել են հէքիաթների կարգը: Արեաշատ տեղերում պատահում են խաղողի այգիներ, որոնցից և ոչ մէկը ցանկապատ չ'ունի: Պտուղը հասնում է, կախւում ճանապարհի վրայ, դեղին ողկոյգները ախորժելի տեսքով գրաւում են անցորդների հայեացքը և սակայն ոչ ոք չի մօտենում, ոչ մի ձեռք չի մեկնւում, չը նայելով որ հակող աչք չը կայ: Եւ աւելի հետաքրքիրն այն է, որ հասակաւորներից ոչ պակաս ուշադիր են դէպի ուրիշի սեփականութիւնը նաև փոքրիկ երեխաները: Այսպէս իմ լուսամուտից երեւում է հարևանի բակը, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ պտղատու ծառերի մի պարտէզ փռուած տան առաջ: Բակ ասելով մեր երկրում հասկանում ենք սովորաբար մի փոքրիկ տարածութիւն. աղբի մէջ կորած և երեք-չորս արշին բարձր պատով չըջապատուած: Շատ անգամ այդքանով էլ չը բաւականացած, մեղանում պատերի վրայ շարում են ապակու կտորտանք, փուշ, որ բարձրանալն անհնարին լինի: Այստեղ բակն ինչպէս ասացի մի ծառաղարդ պարտէզ է, չորս կողմից բաց, առանց պատերի, առանց պատուարի կամ խրամատի: Այսպէս է նաև մեր հարևանի բակը, խնձորենիները պտուղներով ծանրաբեռնուած՝ կախկըխուել են հէնց ճանապարհի վրայ, որ անցնում է այդ տան առաջից: Օրական երկու անգամ ես տեսնում եմ դպրոց յաճախող հինգից տասն տարեկան երեխաների խմբեր, որոնք կանչուտեղով անցնում են այդ ծառերի տակից, և ինչ, մինչև անգամ վերև չեն նայում: Այդ փոքրիկներից և ոչ մէկը մի հատիկ քար

չի ձգում դէպի ծառերը: Սա ինձ ուղղակի անշնչեցնում է: Նը-
րանք վազվզում են ճանապարհով, քաշքշում են իրար և ոչ մէ-
կը չի նեւաւում դէպի արձակ դաշտը, որպէսզի չը տրորեն խո-
տերը: Բաւական է, որ նրանցից մէկն ու մէկը մի քիչ դուրս
գալ ճանապարհից և անա մի քանիսը մի անգամից կանչում են,
«c'est défendu», այդ արգելում է:

Շվէյցարական դաշտերով անցնելիս մարդ երբեմն տես-
նում է այս ու այն տեղ տնկուած վայտեայ փոքրիկ սիւներ և
վրան գրուած մեծ տառերով՝ «այս կածանը մասնաւոր է և ոչ
հասարակական» կամ թէ «սա մասնաւոր սեփականութիւն է և
ներս մտնելն արգելուած» է կամ «հաշտարար դատաւորն ար-
գելել է այստեղ մտնելը»: Ես այս փոքրիկ յայտարարութիւնները
միանգամայն բաւական են, որ անցորդները յարգեն սրա կամ
նրա սեփականութիւնը:

Դու յիշում ես սիրելիս, մեր դպրոցի ճանապարհը. մենք
գնում էինք հարեան գիւղը սովորելու. բացի իսկական ճանա-
պարհը, որ բաւական երկար էր, կար մի այլը, որ թէև շատ
կարճ էր, բայց անցնում էր մի շարք արտերի միջից: Եւ ամի-
նայն տարի աշնանից հասարակութեան և այդ արտերի տէրերի
մէջ սկսում էր մի անլիք՝ պայքար: Հասարակութիւնն իր
երթնակութեան համար ընտրում էր կարճ տարածութիւնը բո-
լորովին անփոյթ, թէ այդպիսով տրորում է իր հարեանի արտե-
րը, ոչնչացնում է նրա երեխաների ապրուստը: Արտերի տէրե-
րը դիմում էին իրանց կարծիքով մի շատ բաղիկալ միջոցի,
իրանց բարիքը փրկելու համար: Նրանք երթնակութեան հաւա-
նական տեղի առաջ փորում էին մի լայն, երկար ու խոր խրա-
մատ, նոյն բանն էին անում արտի միւս ծայրում, որտեղից
պէտք է դուրս գային անցորդները: Նրանք կրկնակի նպատակ
ունէին, նախ արգելել անցուղարձը, իսկ ով ըմբոստ է, մրտա-
ծում էին նրանք, թող ընկնի, ոտը կոտրուի, որպէս պատիժ:
Հասարակութիւնը սակայն այնքան էլ յիմար չէր, նա պտոյտ
էր գործում արտի մէջ, աւելի լայն շրջաններով էր տրորում,
նոր անցք, նոր ճանապարհ հարթում. փորում էին նորանոր
խրամատներ, բացում էին դարձեալ նոր շաւիղներ, մրցութիւ-
թիւնը շարունակում էր մինչև մայիս, երբ վերջնական յաղ-
թանակը մնում էր հասարակութեանը, որովհետև տէրերը դադա-
րում էին բողբոջելուց, քանի որ էլ ոչինչ չէր օգնի. տրորում
տեղում էլ ոչինչ չէր բուսնի: Ես ու գու էլ ի հարկէ շատ ու-
րախ էինք հասարակութեան այդ յաղթանակով, որ խիստ կար-
ճացնում էր մեր ճանապարհը: Ես լաւ յիշում եմ, մեր համար-
եա բոլոր գիւղերում նման երեւոյթներ կան. վայ այն մարդուն,

որի արտը կտրուկ ճանապարհի յարմարութիւն է ներկայացնում, նա անպատճառ ոտի տակ կ'երթայ, նա անպատճառ ճանապարհ կը դառնայ:

Եւ յիշում եմ նաև մեր դաւառի ս. Լուսաւորիչ ուխտատեղին, որ գտնուում է Ա... գիւղի հանդերձի մէջ: Ուխտագնացութիւնը ամառն է կատարուում, երբ արտերն ու առուոյաները դեռ հնձուած չեն լինում: Ա...եղիք ուխտագնացութիւնից մի օր առաջ ստիպուած են լինում ջրել եկեղեցուն մօտիկ դանուող տափերը, որպէսզի ուխտաւորները տրորել չը կարողանան, թէ չէ ոչինչ չի փրկի: Հարբած ու զուարճացող ամբոխը աւերած է սփռում այն եկեղեցու շուրջը, ուր աղօթելու է եկել, առանց մտածելու, որ այդպիսով իր ուխտագնացութիւնը մի կատարեալ յանցագործութիւն է: Չարմանալի է, ամենից աւելի տանջուած, ամենից աւելի տառապող ժողովուրդը այդպէս սիրում է թշուառութիւն տարածել իր շուրջը: Սա մի ուշագրաւ երևոյթ է:

Հասարակութիւնն անհատի դէմ, այստեղ է մեր երկրի շատ չարիքների հանգույցը: Որքը, անգօրը, այրին, խեղճը, մենակ մարդը, սրանք բոլորը մի մի զոհեր են այն հազար գլխանի հրէշին, որի անունն է հասարակութիւն: Եւ հասկանում եմ թէ ինչո՞ւ մեր երկրում, ուր իշխում է հասարակութեան համարեա զազանային կամայականութիւնը, մարդիկ այնպէս ուզում են եղբայր, մերձաւոր, ազգուտակ, կամ ինչպէս իբանք են ասում «քեօմագ» ունենալ: Յիշում եմ, ինչպէս հայրս յաճախ կրկնում էր, թէ որ Աստուած էլ «անքեօմագ», առանց ակազեր լինի, խղճալի է: Որքան դառն ճշմարտութիւն կայ այս խօսքերի մէջ: Հասարակութիւնն անհատի դէմ է և եր երկրում, հասարակութիւնն անհատի համար է: Շվէյցարիայում: Սա մի ուշագրաւ հակադրութիւն է. մեզանում ուրախանում են տեսնելով որ մի մարդ առաջինը տրորեց և անցաւ մէկի արտի միջից, որովհետեւ միւսները հետեւում են նրան առանց վրդովելու. ալստեղ, Շվէյցարիայում, եթէ ճարուէր էլ մի այնպիսի անողորմ մարդ, որ առանց խղճահարուելու տրորէր, անցնէր մէկի արտով, այնուամենայնիւ դա ընդհանուր զայրոյթ կը յարուցանէր և ոչ ոք նրան չէր հետևի: Հասարակական խիղճը մի արդար և զգաստ դատաւոր է այստեղ, որի վճիռներից ոչ ոք խուսափել չի կարող: Մեղանում նա քնած է:

Բարոյական դաժափարները սիրելիս, ինչպէս և սեփականութեան վերաբերեալ հասկացողութիւնները յարաբերական են տեղին և ժամանակին: Շատ բան որ մի ժամանակ համարուել է ընդհանուրի սեփականութիւն, այժմ մասնաւոր է, ինչ որ

մասնաւոր էր, դառնում է ընդհանուր։ Ով գիտէ զուցէ և ոչ շատ հեռաւոր ապագան սեփականութեան իրաւունքի և առհասարակ նրան կապուած բարոյական հասկացողութիւնների շրջանում այնպիսի աւերած առաջ կը բերի, որ ներկայումս մենք երևակայել անգամ չենք կարողանում։ Ինչ որ պարզ է, ինչ որ դուրս է ժամանակից և տարածութիւնից, դա մարդկային հոգուն յատուկ արդարութեան և արդարադատութեան զգացմունքն է, որին այս կամ այն հասարակութիւն ենթարկում է իր այս կամ այն բարոյական հասկացողութիւնը և նրա վճռին ականջ դնում։ Իր չէմքից հեռացող հիւրին կողոպտող քիւրդը իր որոշ բարոյական օրէնքն ունի, որ համապատասխանում է իր արդարադատութեան զգացմունքին։ Նա չի էլ հասկանայ, եթէ փորձես նրան բացատրել իր վարմունքի գէշութիւնը։ Այստեղ սեղադրանքը տեղ չ'ունի, նրա գլուխը ամբողջապէս յեղաշրջել է պէտք է հետեանքի հասնելու համար։ Յունական մի հին երգ ասում է Պիւմ հարստութիւնը՝ իմ տէգն է, իմ սուրը և իմ սիրուն վահանը, որ մարմնիս պատսպարանն է։ սրանցով եմ ես վարում, հնձում և քամում իմ խաղողի որթերի դինին։ Սա էլ կատարեալ բրդական հասկացողութիւն է եղել յատուկ և բնորոշ հնագոյն ժամանակներին։ Բայց նոյն յոյնը իր մտածողների, փիլիսոփաների, բանաստեղծների չնորհիւ վերջ ի վերջոյ մշակեց այն քաղաքացիական առաքինութիւնները, որոնց վրա մենք նոյն իսկ այսօր սքանչանում ենք։ Այսպէս միշտ պատմութեան էփօլուցիայի ընթացքում բարոյական հասկացողութիւնները փոփոխւում են անընդհատ, անխախտ և կայուն է միայն արդարադատութեան զգացմունքը, որը զարթեցնել, այսպէս ասած յղկել, կոկել է հարկաւոր։

Իսկապէս մեծագործ մարդ կը լինի նա, ով կարողանայ մեր ժողովրդի հասարակական խիղճը կրթել, զարգացնել, ըզրայուն դարձնել դէպի շրջապատող չարիքը։ Մի միայն հասարակական ազնուացած խիղճը կարող է վերջ դնել տգէտ, խաւար ժողովուրդների գլխին ծանրացող չարիքին որի խոչոր հիմունքներից մէկն է անհատի և հասարակութեան շահերի անհամաձայնութիւնը, այդ երկու ֆակտօրների մշտական պայքարը։

Լոյս, լոյս մեր ժողովրդի հասարակական խղճի մութ խորշերը լուսաւորելու։

Յգրութիւն!

Ընկերդ՝

ԿՈՒՐԲԱԹ-ՀԱՐՈՒՆ